

O'zbekiston Respublikasi
oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligi

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**“O'ZBEK TILI MILLIY VA TA'LIMIIY
KORPUSINING NAZARIY VA AMALIY
MASALALARI”**

**mavzusidagi
Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
materiallari**

(2023-yil 5-may)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEK TILI MILLIY VA TA’LIMiy KORPUSINING
NAZARIY VA AMALIY MASALALARI”**

mavzusidagi

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

materiallari

(2023-yil 5-may)

Toshkent – 2023

O‘zbek tili milliy va ta’limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari / Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami. Elektron nashr / ebook. – Toshkent: ToshDO‘TAU, 05.05.2023. – 238 b.

Mazkur to‘plamdan o‘zbek tilining milliy korpusi hozirgi holati natijalari, muammolari, vazifalari, o‘zbek tilining ta’limiy korpusini yaratish masalalari, amaliy filologiya yo‘nalishlari istiqbollari, o‘zbek tili ta’limida korpuslardan foydalanish, tabiiy tilga avtomatik ishlov berish muammolariga oid materiallar joy olgan.

Ushbu ilmiy to‘plamdan korpuslingvistikasi, pedagoglar, amaliy filologiya sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilar, magistrantlar va sohaga qiziquvchi talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrir:

B.Mengliyev – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Amaliy filologiya kafedrasi mudiri, filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

S.Muhamedova – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti O‘zbek tili ta’limi fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori, professor.

B.Elov – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kompyuter lingvistikasi va raqamli texnologiyalar kafedrasi mudiri, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**O‘ZBEK TILI MILLIY VA TA’LIMiy KORPUSINING
NAZARIY VA AMALIY MASALALARI**

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
materiallari

(2023-yil 5-may)

Toshkent – 2023

TASHKILIY QO'MITA

Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Jamoliddinova Odinaxon Rustamovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Muhamedova Saodat Xudoyberdiyevna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Zaripov Rafiqjon Ergashboy o'g'li (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

TAHRIR HAY'ATI

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich

Islomov Ikrom Xushboqovich

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna

Zaripov Rafiqjon Ergashboy o'g'li

Elova Dilrabo Qudratillayevna

Murtazayev Abror Odilovich

Musulmonova Kamola Husniddin qizi

**O‘ZBEK TILI KORPUSLARI SEMANTIK KENGAYTMASIDA “BOSH”
LEKSEMASINING SEMANTIK IZOHLARIDAN FOYDALANISH
XUSUSIDA**

AXMEDOVA Dildora

f.f.f.d. (PhD), BuxDU doktoranti

daxmedova77@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek tili korpuslari semantik kengaytmada so‘zning o‘z va ko‘chma ma’nosini izohlashda foydalanuvchi uchun qulaylikka erishish masalasi yoritilgan. “Bosh” leksemasining semantik izohlarini semantik kengaytmada ifodalash usuli ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: korpus, annotatsiyalash, semantik kengaytma, lug‘at maqolasi, kengayish/kichrayish funksiyasi, ma’lumotlar bazasi.

Abstract: in this article, the issue of achieving convenience for the user in interpreting the literal and figurative meaning of the word in the semantic extension of the Uzbek language corpora is covered. The method of expressing the semantic explanations of the lexeme "head" in the semantic extension is shown.

Keywords: corpus, annotation, semantic extension, dictionary article, expand/collapse function, database.

Lingvistik korpuslarning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ma’lum bir birlik haqida (korpus imkoniyatidan kelib chiqqan holda) turli xildagi axborot/ma’lumotni olish imkoniyati mavjud. Chuqur annotatsiyalangan korpuslarda istalgan so‘z tanlansa, bu so‘z haqida fonetik, morfologik, leksik, grammatik va boshqa ma’lumotlarni olish imkoni paydo bo‘ladi. Bunday ma’lumotlar sirasida semantik ma’lumotlar alohida o‘rin tutadi. Korpus tarkibidagi so‘zning semantik ma’lumot beruvchi qismi uchun semantik kengaytma atamasi qo‘llaniladi.

O‘TILda shunday hajman katta maqolalar uchraydiki, 10 ga yaqin sahifani egallaydi. Tarkibida bitta BOSh SO‘Z, shu so‘z ishtirokida hosil qilingan qo‘shma so‘zlar, ibora va boshqa birliklar keltirilgan, izohlangan. Bunday katta lug‘at maqolasini bitta semantik kengaytmaga joylashtirishda foydalanuvchi uchun tushunarliklik, aniqlik, qisqalik, lo‘ndalik, to‘liq ma’lumot berish kabi tamoyillarga amal qilish lozim. Buni O‘TILning 1-jildi 313-333-betlarida keltirilgan **BOSh** so‘zi bilan boshlanuvchi lug‘at maqolasi misolida ko‘rib chiqamiz. Ushbu lug‘at maqolasida BOSh so‘zining o‘z va ko‘chma ma’nosining izohi keltirilgan; BOSh so‘zi ishtirokida hosil qilingan qo‘shma so‘z va iboralar ham izohi bilan keltirilgan. Ammo ular aralash holatda berilgan. Quyida ularni qo‘shma so‘z, erkin birikma va ibora kabi guruhlarga ajratamiz:

Turg‘un birikma yoki tarkibli turdosh ot	Ibora
bosh harf; bosh gap; bosh maqola;	boshga tushgan (yoki kelgan); boshda bor; boshdan kechir(il)gan (yoki o‘tgan);

O'zbek tili milliy va ta'limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari

<p>bosh to'g'on; bosh barmoq ayn. boshmaldoq; bosh xotin; jon boshiga; so'qqabosh; boshi berk ko'cha; boshi-keti yo'q (yoki ko'rinmaslik); avval boshi; bir boshdan; xat (yoki satr) boshi; qayta boshdan; ayol (yoki xotin) boshi bilan; beva (yolg'iz) boshi bilan</p>	<p>boshiga yog'ilgan ayn. boshga tushgan; boshiga solmoq; boshim kal, ko'nglim nozik; bosh og'ritmoq (yoki qotirmoq); boshiga kelmoq; Bir yostiqqa bosh qo'ymoq Bir yoqadan bosh chiqarmoq Biror ishning boshini ushlamoq (yoki tutmoq) Bosh burmoq Boshga bitgan balo q. bitmoq Boshga qo'ymoq ayn. boshiga ko'tarmoq Boshga qo'ndirmoq Boshi bog'liq Boshi buzuq yoki buzuq bosh Boshiga yetmoq Boshiga ko'tarmoq Boshiga suv quymoq Boshiga uradimi? Boshiga chiqib (yoki minib) olmoq Boshiga o'tqazib qo'ymoq Boshida yong'oq (yoki tosh) chaqmoq Boshida kaltak (yoki tayoq) sinmoq Boshidan zar quymoq Boshida qolmoq Boshi yostiqqa tegmoq Boshi ketmoq Boshi ko'kka (yoki osmonga) yetmoq Boshing toshdan bo'lsin Boshini aylantirmoq Boshini bog'lamoq Boshini bukmoq Boshini yemoq ayn. boshiga yetmoq. Boshini ikkita qilmoq (yoki qo'shmoq) Boshini silamoq Boshini tikmoq Boshini xam qilmoq Boshini qovushtirmoq. Boshini qotirmoq (yoki og'ritmoq) Boshi ochiq 1) paranji yopinmaydigan; ochiq; 2) unashirilmagan, uylanmagan yoki ajralishgan. Boshi chiqmaslik Boshi qorong'i Boshi qotmoq (yoki shishmoq)</p>
---	---

O'zbek tili milliy va ta'limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari

	Bosh ko'tarib yurmoq Bosh olib ketmoq Bosh og'gan tomonga ketmoq Bosh og'rig'i Bosh suqmoq (yoki tiqmoq) Bosh tortmoq Bosh to'lg'amoq ayn. bosh tortmoq Bosh urmoq Bosh ustiga Bosh egmoq Bosh qashimoq Bosh qo'shmoq Ishi boshidan oshib yotibdi Katta boshini kichik qilib Mening senga boshim qorong'umidi? Oyog'iga bosh qo'yimoq Erkak boshi bilan [1; 2006:333-339]
--	---

Semantik kengaytmada ham BOSh SO'Z va uning turli ma'nolari izohi kengayish/kichrayish funksiyasi orqali beriladi hamda "turg'un birikma yoki tarkibli turdosh ot", "ibora" kabi oynalar qo'yiladi. Shu oynalar ochilganda foydalanuvchi ushbu katta ro'yxatni ko'rishi, istagan birlikning ma'nosini yana boshqa kengaytma orqali ularning izohini ko'rishi mumkin bo'ladi. Bunda semantik kengaytma ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

BOSh 1 Tananing bo'yindan yuqorigi, oldingi (odamda, hayvonlarda) qismi; kalla. Bosh kosasi (anat.). Bosh miya. Bosh kiyimlar magazini.

BOSH [ko'chma ma'nolar](#)

BOSH [iboralar](#)

Boshga tushgan (yoki kelgan); [ko'proq](#)

boshda bor; [ko'proq](#)

boshdan kechir(il)gan (yoki o'tgan); [ko'proq](#)

boshiga yog'ilgan ayn. boshga tushgan; [ko'proq](#)

boshiga solmoq; [ko'proq](#)

boshim kal, ko'nglim nozik; [ko'proq](#)

bosh og'ritmoq (yoki qotirmoq); [ko'proq](#)

boshiga kelmoq; [ko'proq](#)

Bir yostiqqa bosh qo'yimoq [ko'proq](#)

Bir yoqadan bosh chiqarmoq [ko'proq](#)

Biror ishning boshini ushlamoq (yoki tutmoq) [ko'proq](#)

Bosh burmoq [ko'proq](#)

Boshga bitgan balo q. bitmoq [ko'proq](#)

O‘zbek tili milliy va ta’limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari

Semantik kengaytmadagi [ko‘proq](#) belgisi kengayish/kichrayish funksiyasini bajaradi. “Iboralar” havolasi tanlanganda, iboralar ro‘yxati ochiladi, istalgan iboraning yonida turgan [ko‘proq](#) belgisi tanlanganda uning ma’nosi ochiladi.

Demak, lug‘at maqolasi hajman katta bo‘lganda kengayish/kichrayish funksiyasi ishga tushiriladi, lug‘at maqolasida izohlanayotgan birliklar guruhlanadi va guruh holida keltiriladi (an’anaviy lug‘atda bunday birliklar aralash holatda berilgan).

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘zbek tili korpuslari semantik kengaytmasining leksik ma’lumotlar bazasi tub leksema, ajratib yoziladigan qo‘shma so‘z, qo‘shib yoziladigan qo‘shma so‘z, ko‘chma ma’noda qo‘llanuvchi erkin birikma, turg‘un birikma, tarkibli (birikma shaklidagi) nomlar kabi ichki ma’lumotlar bazasidan tashkil topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Besh jildli. 1-jild. – Toshkent: O‘zME, 2006. – 680 b.
2. <https://ziyouz.uz/kutubxona/ziyouz/lugatlar/>
3. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-ou/ozbekiston-milliy-entsiklopediyasi-davlat-ilmiy-nashriyoti-uz/>
4. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-ou/ozbekiston-milliy-entsiklopediyasi-uz/>.

O‘zbek tili milliy va ta’limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari

MUNDARIJA

Sirojiddinov Sh. Tabrik so‘zi	5
Isajon Sulton. Milliy korpus – o‘zbek tilini rivojlantirishga innovatsion yondashuv.....	6
Jamoliddinova O. Tabrik so‘zi	7
1. SHO‘BA. O‘ZBEK TILINING MILLIY KORPUSI: NATIJALAR, MUAMMOLAR, VAZIFALAR	
Mengliyev B. O‘zbek tili korpusshunosligining dolzarb masalalari	8
Axmedova D. O‘zbek tili korpuslari semantik kengaytmasida “bosh” leksemasining semantik izohlaridan foydalanish xususida	10
Elov B., Xamroyeva Sh., Xusainova Z. O‘zbek tilidagi turli tuzilishli so‘zlarni lemmalash usullari	14
Abdullayeva O. O‘zbek tilida til korpuslarini tuzishning o‘ziga xos xususiyatlari	21
Hayitova A. Alisher navoiyning “badoye’ ul-vasat” korpusi haqida	26
Xidirov O. O‘zbek tili korpusi uchun sintaktik tahlil dasturini yaratish nazariyalari	29
Xolova M. Jahon dialektal korpuslariga bir nazar	33
Tojiyeva G. Niyazov S. Milliy korpusda ma’naviyat kategoriyasi birliklarini teglash masalalari	38
Khursanov N. Correspondences, analogies and differences of corpora	41
2. SHO‘BA. O‘ZBEK TILINING TA’LIMIY KORPUSINI YARATISH MASALALARI	
Xusainova Z. O‘zbek tili ta’limiy korpusida lemmalash algoritmlari	46
Rahmatova Z. Ochilova F. O‘zbek tilining ta’limiy korpusi bazasini takomillashtirishda maktabgacha yoshdagi bolalar lug‘atlarining o‘rni	54
Менглиева С. О необходимости описания и толкования терминов э-бизнеса в языковых корпусах	59
3. SHO‘BA. AMALIY FILOLOGIYA YO‘NALISHLARI ISTIQBOLLARI	
Abduvaliyeva A. Iqtisodiyotga oid terminlar o‘quv-izohli lug‘atini yaratish xususida	62
Abdurayimova D. Ijtimoiy tarmoqdagi yozishmalarda shaxs psixologiyasi va nutq munosabatini tadqiq qilish ahamiyati	66
Bo‘riyev I. O‘zbek tili iboralarida polisemiya hodisasi	71
Nurboboyeva M. Yangi avlod sinonimlar elektron o‘quv lug‘atini tuzishning lingvistik tomoni	77
Hamroyeva Sh. Alimbekova M. Jadid namoyondalari asarlarining til xususiyati	81
Shirinova M. Telenutq – medianutqning bir ko‘rinishi sifatida	88
Turdimurodov S. Frazologik evfemik birliklarda graduonimik munosabatlarning ifodalanishi	92
Xonnazarov E. Kelasi zamon grammatik shakllarining annotatsiyasi va ularni lingvistik modellashtirish masalasi	97

O'zbek tili milliy va ta'limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari

Yunusov N. Zamonaviy tilshunoslikda sifatlar tasnifining asoslari: tub(asliy) va nisbiy sifatlar	102
Maxmudova Z. The lexicographic interpretation of the verb (in the example of "yig'lamoq")	106
Maxmudova Z. Umumiy semali holat fe'llari tahlili	109
Maxmudova F. Language and media	112
Bafoyeva N. Badiiy tarjimada adekvatlik tushunchasi	115
Avezova N. O'zbek tilidagi inson a'zolari harakatini ifodalovchi leksemalarning ingliz tilidagi matnlarda berilishi	118
Eshboyev Q. So'zlararo darajalanish lug'atining korpusdagi o'rni	123
Zaripov R. Ravshanova N. Til menejmentida til hamjamiyati, nutq hamjamiyati va domen tushunchalari	127
Norqo'Ziyev J. O'zbek tili xrononimlarining leksikografik tadqiqi: muammo va yechimlar	132
Hamroyeva Sh. Tog' Ayeva D. So'z yasovchi qo'shimchalarni modellash tirish	138
Zaripov R. Til siyosati komponentlari	141
Murtazayev A. Normativ-huquqiy hujjat matni lingvistik ekspertizasida imlo qoidalariga moslik masalasi	143
Zaripov R. Ravshanova N. Til menejmenti komponentlari, darajalari, bosqichlari va me'yorlari	152
Raximova S. Badiiy matnlarda fe'l so'z turkumiga doir frazeologik birliklar polisemiyasi	156
Islomov I. O'zbek tili terminologik birliklarini semantik teglash xususida .	160
Islomova Sh. O'zbek shevalari korpuslari uchun dialektizm iboralarni talqin qilishning ayrim masalalari	165
Mirzazoda D. Suyish termini va maydon nazariyasi	169
To'rayeva D. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalardagi hududiy xoslangan birliklarni aniqlash metodikasi	172
SOBIROVA E. Yurisprudensiyaga oid lug'atlarda xalqaro terminlarni milliylashtirish masalasi	176
Usmonova U. Leksik arxaizm va uning semantizatsiyasi	184
Yaxshiyeva E. Arxaiklashish hodisasining terminologiyada aks etishi masalasi	190

4. SHO'BA. TIL TA'LIMIDA KORPUSLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Abdiraimov Sh. Milliy korpusdan test topshiriqlarini tuzishda foydalanishning ahamiyati	195
Shirinova Y. Iskandarova G. O'zbek tili ta'limiy korpusida omonim va ko'p ma'noli so'zlar semantikasining o'zlashtirilishiga doir	200
Sobirov M. O'quv lug'atchiligi va til ta'limi korpusi masalalari	204
Bobodo'stov Yu. Ona tili ta'limida til korpusidan foydalanishning ahamiyati	207
Hamdamova G. Ona tili ta'limida o'quvchilar leksik minimumini	

O‘zbek tili milliy va ta’limiy korpusining nazariy va amaliy masalalari aniqlashning ahamiyati	213
5. SHO‘BA. TABIIY TILGA AVTOMATIK ISHLOV BERISH MUAMMOLARI	
Нигматова Л. Авезов С. Применение методов nlp в корпусных исследованиях: особенности и ограничения	216
Hamroyeva Sh. Qodirova M. Avtomatik tarjima yo‘nalishi: muammolar va yechimlar	221
Maxammadov B. O‘zbek tiliga tarjima qilingan android operatsion tizimi mobil ilovalari terminlarining qo‘llanilishi va ularning foydalanishda yaroqliligi	226
Elova D. Jumaqulova N. Subyektiv baho shakllarining uslubiy qo‘llanilishini korpusda aks ettirish imkoniyatlari	230
Mundarija	236